

N.B.: Dit is een werkdocument en toegevoegd om inzicht te geven in hoe ik mijn bronnen verwerk.

Algemene beschouwing n.a.v. onderstaande verdieping:				
Bron	Korte beschrijving	Waarom deze bron?	Inzicht/ conclusie	Verdere bronnen
			•	
'Luisteroefeningen'			Notities nog opgeslagen in e-reader.	
Artikel: 'regeneratief Kunstonderwijs binnen KUO, Nederland' <i>Denk eraan aan pagina binnen bron te noteren...</i>	Het artikel regeneratief Kunstonderwijs binnen KUO, Nederland is een uitgebreid visioedocument dat voortkomt uit het werk van de commissie Leven Lang Ontwikkelen (LLO) van het HBO Kunstonderwijs (KUO). Het document bestaat uit twee delen: 1. Een visie op regeneratief kunstonderwijs 2. Tien interviews over 'Practical Practice'.	Tijdens de module 'School als kunst' was dit een van de aangereikte bronnen ter voorbereiding op de bijeenkomst van 6 mei met Mirjam, Anthony Heidweiller en Henrike Gootjes. Kernwaarden van regeneratief onderwijs die ik in het document tegenkwam zou ik nader willen bekijken om te kunnen onderzoeken of dit ook binnen andere onderwijspraktijken, zoals HBO en PO zou interessant en realiseerbaar zou kunnen zijn. Uiteraard ook om te bekijken welke elementen passend zijn bij mijn onderzoek waarbij ik op zoek ben naar betekenisvolle ruimte. Mij viel meteen op dat een van de voorbeelden gaat over 'diep listening'. Toevallig heb ik net het boek 'Luisteroefeningen' gelezen waarbij diep listening als hoofdthema aan bod komt.	• Regeneratie is meer dan duurzaamheid: het draait om herstel, vernieuwing en het ondersteunen van leven op lange termijn. • Het gaat uit van levende systemen (dynamisch, complex, relationeel). Regeneratief onderwijs is plaatsgebonden, relationeel en ecologisch geworteld. • Het erkent dat onderwijs nooit neutraal is, maar altijd beïnvloed wordt door bredere systemen (zoals neoliberalisme en extractie denken). Urgentie regeneratief onderwijs	Boek 'regeneratie' van Henrike Gootjes
'Als de muziek er al is' (Lutke, 2019)	In <i>Als de muziek er al is</i> onderzoekt Suzan Lutke de pedagogische en filosofische dimensies van muziekonderwijs. Ze vertrekt vanuit de gedachte dat muziek niet iets is wat je aanleert, maar iets wat er al is: een bestaande, voelbare kracht waarbinnen kinderen kunnen resoneren, bewegen en zichzelf uitdrukken. Lutke pleit voor een onderwijspraktijk waarin luisteren,	Deze bron heeft Sophie, mijn onderzoeksbegeleider, mij aangereikt nadat ik mijn eerste ideeën over mijn onderzoek met haar deelde. Met name vanwege de rol van teaching artistry, de kunstenaarsmindset en het bewegen binnen en buiten de kaders.	Citaten: 'Een non-conformistische pedagogische stijl, een manier van werken met leerlingen gebaseerd op dialoog voedt het gevoel van autonomie!' - pag. 58 'Een staat van verbondenheid is een bijna religieus besef, dat we in wezen een zijn met alle mensen, met het al, het heelal. Elke cultuur heeft daar zijn eigen woorden voor. de	

	afstemmen, intuïtie en spel centraal staan. Ze combineert inzichten uit de muziekdidactiek met pedagogiek, filosofie en kunsteducatie, en schrijft vanuit jarenlange praktijkervaring.		ziel, bezieling of flow.' - pag. 59 Ik denk ook: 'Panta rei' (Alles stroomt). Mooi inzicht over 'Deci&Ryan. Ze dagen je uit om niet te motiveren, maar de tijd te nemen erachter te komen wat de leerling dwarszit en wat dus de intrinsieke motivatie blokkeert die er echt wel is. (Pag. 59) 'Autonomie is net zo besmettelijk als angst.' Pygmalioneffect (pag. 66): Het effect dat mensen zich gaan gedragen naar de verwachting die je van ze hebt. Voordelen speelvelddenken: • Aansluiting bij eigen relevantie, manier van werken, leervragen • Meer ruimte voor eigen invulling • Product is onderdeel van proces (niet andersom). Product laat onderdeel proces zien. Evenwaardigheid heeft voor mij een rijkere en geëmancipeerdere connotatie dan gelijkwaardigheid. (Ik-wij-Buber) Feared-based teaching (pag. 58): ook voor Pabo-docenten relevant?	
De lezende mens (Hisgen & van der Weel, 2022)	In <i>De lezende mens</i> onderzoeken Hisgen en Van der Weel de geschiedenis en toekomst van lezen. Ze laten zien hoe lezen ons als mens heeft gevormd, cultureel, cognitief en sociaal, en gaan in op de impact van digitalisering. Het boek biedt zowel een cultuurhistorische als filosofische kijk op de rol van lezen in een snel veranderende wereld, en pleit voor het behoud van aandachtig, verdiepend lezen als bron van empathie en kritisch denken.	Dit boek ben ik gaan lezen voor de minor Open Boek, die ik geef. Al lezende (het boek is niet uitgelezen) kwam ik enkele inzichten tegen, die ik kan verbinden aan inzichten ten aanzien van de existentiële waarde van lezen. Ik denk, dat hier op een andere manier aandacht aan geven onderdeel zal zijn van een transformatieve onderwijspraktijk.	Enkele inzichten vanuit pagina 230 : Bij lezen op papier beleef je letterlijk waar je je bevindt in de tekst. Je voelt met je vingers waar je bent , halverwege het boek, aan het einde van een hoofdstuk, of op de linker- in plaats van de rechterpagina. Je oriënteert je lichamelijk en visueel op de tekst. Die topografische kaart betekent dus: 1. Ruimtelijke oriëntatie Je weet: "Dit las ik eerder bovenaan links" of "dit komt net na die scène waar ik de bladzijde moest omslaan." De tekst heeft een fysieke structuur die je helpt om te navigeren en herinneringen te koppelen aan plek. 2. Mentale positionering Het gaat niet alleen om waar je bent in het boek, maar ook om waar je staat <i>ten opzichte van de inhoud</i>. Lezen op papier nodigt uit tot reflectie op je eigen positie in het	'Als de muziek er al is' (Lutke, 2019)

			verhaal of het argument. <i>Waar sta ik zelf in deze tekst?</i> 3. Tijd en voortgang ervaren In een papieren boek zie je hoe ver je bent, voel je de dikte van wat je nog moet lezen, en kun je makkelijk terugbladeren. Dat geeft rust en overzicht. In digitale teksten raak je dat besef vaak kwijt. De auteurs maken hier duidelijk dat papier en tekst één geheel vormen: je handeling (een bladzijde omslaan) is onlosmakelijk verbonden met de ervaring van voortgang, oriëntatie en overgang. Het fysieke boek geeft je letterlijk het gevoel dat je beweegt door een landschap van betekenis. Bij digitaal lezen is dat fundamenteel anders. De tekst zweeft op een scherm, los van de tastbare wereld. Zelfs als je bladert of scrollt, blijft het fysieke object (je tablet of telefoon) hetzelfde. De beleving van verplaatsing, essentieel voor oriëntatie, geheugen en verdieping, valt weg. Wat overblijft is abstracte informatie, zonder de lichamelijke ervaring van voortgang. Gekoppeld aan andere inzichten: Uit <i>De lezende mens</i> blijkt dat lezen op papier niet alleen een cognitieve, maar ook een lichamelijke ervaring is. Doordat tekst en drager samenvallen, biedt een papieren boek een <i>topografische kaart</i> waarop de lezer zich fysiek en mentaal kan oriënteren. De handeling van het omslaan van een bladzijde draagt bij aan de beleving van voortgang, verankering en verdiepte aandacht. In digitale contexten valt die lichamelijke navigatie grotendeels weg, waardoor oriëntatie en diepgang onder druk kunnen komen te staan. Dit sluit nauw aan bij mijn onderzoek naar aandacht, traagheid en betekenisvolle ruimte in onderwijs en kunsteducatie. In een tijd waarin versnelling, informatiedruk en fragmentatie dominant zijn (zoals ook Byung-Chul Han beschrijft), biedt dit inzicht een pleidooi voor het creëren van <i>aandachtige</i>	
--	--	--	---	--

			<i>ruimtes</i> waarin lichaam, waarneming en betekenisgeving weer met elkaar verbonden worden. Dit geldt voor lezen, maar ook voor kunstbeschouwing, taalontwikkeling en pedagogische ontmoetingen. Belichaamde ervaringen zoals papierlezen, kunst kijken, traag spreken en luisteren in dialoog, vormen tegenkrachten tegen vervlakking en cognitieve overbelasting. Ze helpen leerlingen én docenten om zich werkelijk te <i>positioneren</i> in relatie tot wat ze lezen, zien of ervaren, niet alleen als toeschouwer, maar als deelnemer in een betekenisvol veld.	
Brieven aan Miyo (Bootsma, 2025)	<i>Brieven aan Miyo</i> is geschreven door Martin Bootsma, een ervaren leraar basisonderwijs, en bestaat uit een reeks brieven aan zijn stagiaire Miyo Bootsma bespreekt het belang van <i>traag lezen</i> als tegenwicht in een snelle wereld, en beschouwt de leraar als verhalenverteller die via literatuur diepe verbindingen en een levendige leeromgeving kan bevorderen Het is een toegankelijke mix van persoonlijke anekdotes, didactische inzichten en praktische tips, bedoeld voor leerkrachten, PABO-studenten en iedereen met hart voor leesonderwijs	Het lezen van dit boek is een opdracht geweest vanuit mijn eigen vaksectie. Binnenkort gaan we hierover in dialoog. Ik ontdekte al snel, dat Bootsma's inzichten waardevol zijn voor mijn eigen leesproces.	Poging tot aanbrengen coherentie andere bronnen: Het boek <i>Uit liefde voor lezen</i> van Irene Vallejo raakte me, omdat het op treffende wijze verwoordt waarom lezen essentieel is voor onze menselijkheid. Vallejo schrijft over "<i>het linguïstische wonder dat ervoor zorgt dat we in twee werelden kunnen leven</i>" (p.16). Die innerlijke wereld, geactiveerd door taal en verbeelding, schenkt ons niet alleen kennis, maar vooral subjectiviteit en diepgang. Juist dit raakt aan de opvatting van Gert Biesta, die stelt dat goed onderwijs ruimte moet scheppen voor <i>subjectificatie</i>, het worden van een uniek, reflectief mens. Op pagina 16 en verder beschrijft Vallejo dat we dankzij lezen een <i>innerlijke blik</i> ontwikkelen. We leren waarnemen, reflecteren en empathisch voelen. "<i>Vertrouwd raken met de personages uit een verhaal lijkt op het leren kennen van nieuwe mensen (...). Hoe meer ze van onszelf afwijken, hoe meer ze onze horizon verbreden.</i>" (p.17). Dit kruipen in de huid van de ander, dit empathisch perspectief nemen, vormt de kern van wat het onderwijs, volgens Biesta en ook denkers als Rancière of Bransen, zou moeten beogen: leerlingen in aanraking brengen met het onbekende, het andere, het	tjipcast.nl+11telos-uitgevers.nl+11langlevelezen.nl+11. In deze brieven deelt hij zijn passie voor lezen en literatuur, en hoe hij klassiekers en kinderboeken inzet om kinderen aan het lezen te krijgen én te verbinden binnen de klas langlevelezen.nl+8telos-uitgevers.nl+8enigmaonderwijs.nl+8.eduschrift.nl+4telos-uitgevers.nl+4martinharing.nl+4.

			nog-niet-gekende, precies dat wat ons uit onze comfortzone haalt en vormend is. Vallejo stelt: <i>"Boeken maken de lippen."</i> Ze oefenen ons in het spreken, het aangaan van dialogen. Hier raakt zij opnieuw aan een gedachte die ik vaker heb teruggevonden: de overtuiging dat taal geen instrument is om informatie over te dragen, maar een middel tot ontmoeting, tot dialoog. Ook het vierde portret in <i>Kleinood</i> van Janneke Wienk resoneert hiermee: daar wordt het klaslokaal vervangen door het <i>artistieke veld</i>, waarin confrontatie en nieuwsgierigheid de motor zijn van betekenisvolle ontmoetingen. Vallejo waarschuwt ook: <i>"Het bijna onmerkbare gevaar van slordigheid, vergetelheid, onachtzaamheid"</i> (p.42). In een wereld waarin technologische ontwikkelingen razendsnel gaan en waar kennis steeds oppervlakkiger geconsumeerd wordt, herinnert zij ons aan het belang van verbeelding, behoedzaamheid en traagheid. <i>"De ideeën die onze rationaliteit schragen hebben tijd nodig"</i>, zegt ze, waarmee ze aansluit bij filosofen als Byung-Chul Han, die ook wijzen op een <i>aandachtscrisis</i> en een oververhitting van het cognitieve systeem. Lezen, traag en aandachtig, blijkt dan niet alleen cultureel waardevol, maar ook een daad van verzet, een daad van rust en innerlijke ordening. Zelf ervaar ik dat ook zo: op de momenten dat ik werkelijk de rust neem om te lezen, merk ik hoe mijn innerlijke wereld kalmeert, hoe contemplatie mogelijk wordt. Vallejo zegt het prachtig: <i>"Boeken zijn opslagplaatsen van het geheugen, spiegels waarin we onszelf bekijken om meer te kunnen lijken op wie we willen zijn."</i> Onze identiteit is verweven met verhalen en wie we worden, hangt af van de stemmen die we toelaten in onze binnenwereld. Citaten: <i>'Alle wegen leiden naar Rome. Als het om boeken en verhalen gaat, leiden deze ons altijd terug naar de klassieken. Lees die dan</i>	
--	--	--	--	--

			ook met kinderen. (Verwijzend naar Icarus, Oedipus, en Job.) – pag. 71 Waarom het belangrijk is om te blijven vertellen komt ook terug op pagina n78. Handig om, indien nodig, te relateren aan inzichten van Han. Op pagina 81 gaat hij ook in op niet Westers erfgoed. <i>‘Het gaat bij literatuuronderwijs om onderwijskunst. Hierbij kun je gerust vanuit heldere kaders werken. Dat lijkt tegenstrijdig, maar dat is het niet.’ – pag. 120</i> Nadat ik deze pagina had gelezen en verder las over collegiale consultatie, vroeg ik me af hoe het zou zijn als studenten mijn lesvoorbereiding zouden zien en erover mee zouden mogen denken. Ik ben er nog niet uit. Mee laten denken over de kaders en een gedragen opbouw, zou ik wel van enorme meerwaarde vinden. Hoe dit er praktisch uit zou zien, valt nog te bezien. Belangrijk inzicht: Op pagina 85 geeft hij kritiek op de vrije keuze die leerlingen hebben ten aanzien van wat ze lezen. Leesplezier staat voorop, maar wat heeft dit tot nu toe opgeleverd? ‘We verleiden hen niet! Het aanreiken van verhalen en boeken, die de leerlingen nog niet kennen en waarvan wij weten dat dit enorm voedend is, gebeurt nauwelijks. Toen ik dit las moest ik bijna letterlijk achter mijn oren krabben. Hij raakt hier iets belangrijks en dat zet mij aan het denken over wat ik nu overdraag aan (aanstaande) leerkrachten. Ook denk ik terug aan mijn tijd als leerkracht in het p.o. Ik kreeg bijna alle kinderen aan het lezen, maar hoe deed ik dat dan? Verleiden is hier wel het juiste woord. Daarnaast vertelde ik in elke groep decennialang meerdere keren per jaar hetzelfde verhaal, waarmee ik kinderen enthousiasmeerde te houden van verhalen.	
--	--	--	---	--

Uit liefde voor lezen (Vallejo, 2025)		Het boekje 'uit liefde voor lezen' van Irene Vallejo heb ik ook gelezen. wat mij aanspreekt toon ik even via enkele citaten: 'Het linguïstische wonder dat ervoor zorgt dat we in twee werelden kunnen leven. (pagina 16) en 'dankzij het feit dat we kunnen lezen hebben we iets ontwikkeld wat we de innerlijke blik noemen', (pagina 16 en verder) 'vertrouwd raken met de personages uit een verhaal lijkt op het leren kennen van nieuwe mensen, inclusief hun karakter en gedachten. Hoe meer die personages van onszelf afwijken, hoe meer ze onze horizon verbreden en onze wereld verrijken. Via boeken kruipen we in de huis van anderen, strelen we hun lichaam en kijken we met hun blik. En in een narcistische en egomane wereld is iedereen zijn het beste wat je kan overkomen.'(pag. 17)	De citaten sluiten voor mijn gevoel heel erg aan bij de visie van Biesta waarbij subjectificatie ontstaat als we leerlingen in aanraking brengen met nieuwe werelden via verhalen en boeken. Treffend beschrijft Vallejo dat lezen ons leert spreken en ons oefent in de kunst van de dialoog. 'Boeken maken de lippen.' Verderop zegt ze het volgende: 'Tegenwoordig bestaat bij ons het - bijna onmerkbare- gevaar van slordigheid, vergetelheid, nalatigheid, onachtzaamheid, onverschilligheid van een samenleving die niet bij machte is de boeken en de schakels te beschermen van de onzichtbare keten die ze redt. Het is belangrijk de verbeelding te blijven prikkelen; het is belangrijk om mensen te steunen die onze dromen scheppen, vormgeven en verdiepen (....)' (pag. 42). Als antwoord op de technologische ontwikkelingen zegt ze: 'Juist in zijn traagheid schuilt het geheim van het verfijnde functioneren van het brein (parafrase). 'de Ideeën die onze rationaliteit schragen hebben tijd, behoedzaamheid en rust nodig om zich te kunnen ontwikkelen.' Dit laatste is voor mij een geruststellend inzicht, omdat de tsunami aan informatie- en kennisoverdracht (naar Byung-Chul Han) ook mij persoonlijk regelmatig in verwarring en overprikkeling brengt. Aandacht is hier het antwoord en vertragen een middel. Zoals Vallejo zegt: "Dit gebrek aan cognitieve sereniteit kunnen we gerust betitelen als een aandachtscrisis.' Ik merk persoonlijk regelmatig, dat ik al lezende, als ik oprecht de rust neem om te lezen, mij ook innerlijke rust en contemplatie bezorgt. Een mooi citaat om mee af te sluiten: 'Boeken zijn opslagplaatsen van het geheugen, spiegels waarin we onszelf bekijken om meer te kunnen lijken op wie we willen zijn. Die fragiele werelden vormen onze kracht. We zijn wezens geweest verhalen, geborduurd met draden van stemmen, geschiedenis, filosofie en wetenschap, van wetten en legendes. Daarom zal de leescultuur ons blijven koesteren, zolang wij de leescultuur	(Bootsma, 2025) (Hisgen & van der Weel, 2022)
--	--	--	---	---

			koesteren. Wat onze redding is mag niet verdwijnen.	
Kleinood (Wienk, 2025)	Kleinood van Janeke Wienk is een beknopt boekje dat ontstaan is binnen de "Oefenplaats wereldgericht kunstonderwijs", een initiatief van CultuurSchakel in Den Haag. In het boekje beschrijft Wienk zes portretten van kunstenaar-docenten die in hun lessen kunst inzetten als middel voor reflectie en zelfverkenning, geïnspireerd door de pedagogische ideeën van Gert Biesta nivoz.nl+3 Ik heb deze bron gekozen, omdat ik op zoek ben naar inzichten die ik mee kan nemen naar het ontwerpen workshops, waarin ik een doordachte praktijk wil ontwikkelen die de existentiële dimensie verbindt met het curriculum Nederlands. Ervaringen uit mijn pilot in de vakgroep drama verwerk ik daarbij eveneens.	Er worden twee portretten gegeven, die voor mij betekenisvol, of relevant zijn. Het vierde portret inspireert doordat een kunstdocent leerlingen uitnodigt niet enkel het lokaal, maar het 'artistieke veld' te betreden via confronterende kunstprikkels. (vanaf p. 54) Het laatste portret (vanaf p. 84) toont hoe literatuur en poëzie betekenisvolle gesprekken kunnen openen met dementerende mensen.	Vierde portret: Studenten stappen niet alleen letterlijk een lokaal binnen, maar betreden ook 'het veld' van kunstenaarschap: een ruimte van onderzoek, betekenisgeving en creatief denken. In transfer kan dit betekenen: in je drama- of taalles zoiets als een onverwacht fragment uit een toneeltekst of een poëzietekst laten binnenvallen en laten resoneren met de thema's van het curriculum. Ik doe dit nu sporadisch bij Open Boek en merk nog steeds dat ik hier wisselende reacties op krijg. Niet iedereen is echt 'aanwezig'. Ik zou verder willen onderzoeken hoe belichaamd lezen hier een rol in kan spelen en hoe werkvormen waarin leerlingen auteurschap ervaren, zoals een korte performance of improvisatie rondom een tekst of situatie hen kan verleiden. Laatste portret: Door korte, herhalende werkvormen ontstaat vertrouwen en veiligheid, wat een diepe verbinding en reflectie mogelijk maakt. Ik zou vaker kunnen werken met vaste momenten. Dat doe ik nu niet. Bijvoorbeeld eerst stilte, dan tekst lezen en dialoog over wat resoneerde.	
Karen Barad- Meeting the universe halfway: quantum Philips and the entanglement of matter and meaning.	Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning" is een invloedrijk werk van Karen Barad, een theoretisch natuurkundige en feministisch theoreticus. In dit boek introduceert Barad haar theorie van agentieële realisme, een benadering die de traditionele scheiding tussen natuur en cultuur, object en subject, en materie en betekenis ter discussie stelt. Ze betoogt dat deze elementen niet los van elkaar staan, maar juist verweven zijn in een voortdurende dynamiek die ze intra-actie noemt.	Tip tijdens les 5 meerstemmigheid van gastdocent n.a.v. mijn vraag of ik de fysieke ruimte zou moeten betrekken bij die betekenisvolle ruimte.		
'Paulo Freire: wie kent hem nog?'- Jaap van het Hek, tijdschrift MO, themanummer 'tijdloze helden', pag.60.	Van 't Hek beschrijft visie over dialogisch leren van van Freire	Deze bron sluit voor mij aan bij de emancipatoire visie op onderwijs, waarbij de docent een onwetende houding durft aan te nemen.	Dialogisch leren wordt vergeleken met depositair leren. Laatste is herkenbaar vanuit opbrengst gericht werken en instrumentele benadering van de laatste decennia, die zorgt voor overvloed aan	Logisch vervolg bronnen over 'visionair leiderschap'

			informatie binnen curricula. Ook de focus op het autonome individu heeft meer nadruk gekregen. Alleen vanuit een neo-liberalistische kijk. Citaat: <i>'we hebben het individu op een te hoog voetstuk gezet, te hoog om er nog vanaf te kunnen.'</i>	Opvallende bron in bibliografie: Ard-Pieter de Man, Pieter Koene, Martijn Ars How to Survive the Organizational Revolution <i>A Guide to Agile Contemporary Operating Models, Platforms and Ecosystems</i>
Tijdschrift voor lerarenopleiders 44 , 2023: Nieuwe methodiek – Ontwerpen voor feedbackgeletterdheid: een koud kunstje?	Artikel zoomt in op wat nodig is voor effectieve feedbackprocessen. Begrippen als studentfeedbackgeletterdheid en docentfeedbackgeletterdheid worden uitgelegd. (Ik vind dit vreselijke contextloze termen.)	Ik ben op zoek naar de relatie tussen feedbackprocessen en de responsieve attitude van de docent.	- Tot nu toe hebben wij formatief handelen vooral als methode benaderd. De attitude van de docent is hier nog nooit in meegenomen. - De rol van de opleiders wordt hier vanuit drie dimensies benaderd: - Ontwerpdimensie - Relationele dimensie - Pragmatische dimensie	De relationele dimensie vraagt om meer verdieping.
TvL+2024+2-1.pdf Beschouwing: <i>'Hoe bekwaam zijn lerarenopleiders in het innoveren van hun eigen opleidingen?'</i> Ingrid Paalman-Dijkenga en Marco Snoek (gastredacteuren)	Samenvatting In dit inleidend artikel bij dit themanummer staan we stil bij het belang van innovatie binnen de lerarenopleidingen. De artikelen in dit themanummer geven een breed overzicht van vernieuwingen binnen de Vlaamse en Nederlandse context. Mede geïnspireerd door een recente internationale conferentie over innovatie in de lerarenopleiding, stellen we echter ook vragen bij de aandacht voor het proces van onderwijsinnovatie. Dit lijkt een ontbrekend deel van de kennisbasis van lerarenopleiders. Gezien het belang van wendbaarheid van lerarenopleidingen om in te spelen op maatschappelijke vragen is (het ontwikkelen van) veranderkundige kennis in onze ogen een essentieel element van de kennisbasis van lerarenopleiders.			
Professor dr, Jan Bransen, hoogleraar filosofie Radboud Universiteit Nijmegen (Bransen, 2023)	Hij beschrijft Socrates als de ideale docent en als tegenhanger van het huidige constructieve alignment.	Geraakt door de uitleg van Bransen over onwetendheid door Socrates gezien als als intellectuele deugd: de horzel en de vroedvrouw.	Ik kan dit ook relateren aan mijn eigen leerproces, het wankelen nadat ik bevraagd werd.	Artikel dat de relatie legt met Agile werken.

Blog: Jan Bransen Boek: Agora , 10 jaar Agora in de praktijk.			• Het stellen van vragen om de ander te helpen zijn impliciet begrip te articuleren. • Middel om motivatieprobleem op te lossen. • Wat zou dit kunnen betekenen voor meertaligen? Het borgt namelijk ook een gelijkwaardige start binnen een onderwijsleersituatie.	'Gevormd of vervormd'- Bransen (2019)
Podcast: https://open.spotify.com/episode/4XgBmacywKx2mMBPf1KSus?si=e8b834e706724a0c	VTS werd in de jaren 80 ontwikkeld door psycholoog Abigail Housen en creatief directeur Philip Yenawine tijdens hun werk bij het Museum of Modern Art (MOMA) in New York. VTS maakt gebruik van open, maar gestructureerde dialogen om essentiële vaardigheden te ontwikkelen, zoals op bewijs gebaseerde redenering, luisteren en het innemen van verschillende perspectieven.	• Ik zie nu nog geen meerwaarde ten opzicht van een taaldenkgesprek gestart vanuit een kunstuiting, maar ben benieuwd naar ervaring hiermee.	• VTS biest ruimte aan vrije interpretaties • Het toepassen van VTS kan uitdagingen aan het licht brengen rond vertrouwen, het benutten van talenten en het veranderen van de organisatiecultuur.	• Nu even voldoende gelezen. Ik kan beter een gesprek gaan observeren bij de kunsthall in Helmond.
Biesta- Door kunst onderwezen worden (Biesta, Door kunst onderwezen willen worden, 2020)	Nieuwe benadering van hedendaagse kunsteducatie door te laten zien welke unieke mogelijkheden de kunsten bieden om in dialoog te zijn met de omringende wereld.	• Centrale gedachte: benadering van kunsteducatie waarin kunstenaars niet moeten worden omgeschoold tot didactici die de taak zouden hebben om kunst over te dragen, maar waarin het educatieve moment binnen het doen van kunst zelf de kans krijgt om ons te onderwijzen.	• De kwaliteit waar het hier om gaat is de existentiële kwaliteit; een kwaliteit die te maken heeft met hoe leerlingen op een goede wijze, individueel of collectief in de wereld kunnen bestaan. • Niet als object maar subject. • Als subject bestaan betekent dat we in dialoog met de wereld bestaan. • In de wereld staan zonder ons in het centrum van de wereld te plaatsen. • Als subject bestaan: naar de wereld worden gedraaid., dat de wereld ons wordt getoond. Kijk daar! • Als er sprake is van weerstand zijn er drie verschillende reacties te onderscheiden: 1. Druk uitoefenen met als extreme vorm vernietiging van de wereld. 2. Terugtrekken met als extreme vorm zelfvernietiging 3. In het middengebied blijven: in dialoog staan met de wereld. Dit is niet alleen in gesprek zijn maar een existentiële vorm van zien, een manier om in de wereld te (be)staan zonder	•

			onzelf in het centrum van de wereld te plaatsen.	
Samenleren op een superdiverse school- Ria Goedhart (Goedhart, 2018)	Boek waarin onderwijs in een superdiverse wereld centraal staat met de visie dat superdiversiteit vraagt om integratie van alle kanten. Oftewel integratie kan nooit van een kant komen. Dan is het geen integratie. Hoofdstuk 3 zoomt in op het begrip 'dialogoog'.	• Omdat vorming binnen een superdiverse wereld aan bod komt, heb ik dit boek erbij genomen. Visies van pnder andere Biesta worden geïntegreerd net andere inzichten. • Nieuwkomers willen dialoog	• Als object bepalen anderen wat je moet doen. Als subject leer je vorm geven aan je handelen en neem je daar verantwoordelijkheid voor. • Aandacht voor identiteitsontwikkeling kan niet los gezien worden van aandacht voor de ander, relaties aangaan, keuzes maken en daar verantwoordelijkheid voor nemen. De leraar doet er goed aan leerlingen te leren dat het zelfbeeld geen vaststaand beeld is maar altijd een beeld in ontwikkeling is en de vraag 'wie ben ik?' altijd gepaard gaat met andere vragen waarop in de loop van de tijd het antwoord kan veranderen. • Een dialoog vraagt om luistervaardigheid, kritisch denken, argumenteren, empathisch vermogen, emotieregulatie en een gespreksleider die aan de vraag vasthoudt, neutraal blijft, om voorbeelden vraagt en de deelnemers uitnodigt tot het onderzoeken van de kwaliteit van de gegeven argumenten. Dialogiseren moet je leren, net als debatteren en discussiëren. Er is meer belangstelling voor de laatste twee. Kessels (2001) merkt op dat mensen minder geoefend zijn in het dialogiseren omdat de dialoog een andere intentie, houding en techniek vraagt. • Wedstrijden in het debatteren tussen leerlingen stimuleren vooralsnog meer het oefenen in het overtuigen van de ander dan het zich inleven in de positie van de ander, het eigen gelijk kunnen relativeren en afwijkende meningen kunnen tolereren. In een samenleving die zich kenmerkt door superdiversiteit zijn deze vaardigheden echter belangrijker dan ooit. • Plato introduceerde de dialoog. In 1920 ontwikkelde Nelson de socratische dialoog voor onderwijskundige en politieke settings (Kessels 2001). Hij is	• Sluit aan bij bron van Biesta 'door kunst onderwezen willen worden'. • Interessant: 'Kinderlogica' van Wassenberg (2017): socratisch gesprek met kinderen over sociale kwesties.

			ervan overtuigd dat de socratische dialoog zal zorgen voor meer reflectieve en kritische burgers. • Abram (2008) ziet de dialoog als oplossing voor de spanningen en conflicten die de discrepantie tussen identiteit en imago op kunnen leveren. • De dialoog is gericht op uitwisseling, openheid en wederzijdse belangstelling. • In een samenleving waarin superdiversiteit een kenmerk is, is het van belang dat we nieuwsgierig zijn naar elkaars mening en daaraan vorm weten te geven zonder elkaar te veroordelen. • Het gaat erom dat je in staat bent de wereld te zien vanuit het standpunt van de ander. (p. 45)	
Podcast: Hartmut Rosa over resonantie (Rosa, 2023)	Hartmut Rosa, een Duitse socioloog en filosoof, introduceert in zijn werk het concept 'resonantie', dat verwijst naar een diepe, wederkerige verbinding tussen individuen en hun wereld.	Dit idee kan bijzonder relevant zijn voor mijn onderzoek naar het ondersteunen van meertalige leerlingen in het ontwikkelen van expressieve vaardigheden door middel van betekenisvolle dialogen.	• Het betrekken van Hartmut Rosa's concept van resonantie kan mijn onderzoek verdiepen door een focus te leggen op de kwaliteit van interacties en de wederzijdse beïnvloeding tussen leerlingen en hun omgeving. Dit sluit nauw aan bij mijn doel om meertalige leerlingen te ondersteunen in het ontwikkelen van expressieve vaardigheden via betekenisvolle dialogen in de kunsteducatie.	
Phillip Blom Duits-Nederlandse historicus, schrijver en filosoof. Interview Volkskrant over zijn boek 'Hoop' (Blom, 2024)	Blom onderzoekt in zijn boek het begrip 'hoop'. Hierover gaat het interview.	Mensen hebben de behoefte aan verhalen. Volgens Blom heeft dit te maken met de seculiere tijd waarin we leven, omdat hoop een religieus idee is. Zonder religie is het lastiger om zin te vinden. <i>'over een persoonlijk idee van zin, van een zin die groter is dan jijzelf, van een verhaal, een gemeenschap, iets waarmee je je kunt identificeren. Dat kan een maatschappelijk doel zijn, te maken met familie of werk, Maar zonder zin is het heel moeilijk een hoopvol leven te leiden'</i> , aldus Blom.	• Het vertellen van verhalen: hier is een link te leggen die ik nog niet helemaal kan duiden. • Nog aan het lezen	
Byung-Chul Han	De crisis van het narratieve' van Byung-Chul Han onderzoekt hoe verhalen en narratieven in onze moderne tijd onder druk staan door	Han benadrukt dat verhalen fundamenteel zijn voor het creëren van betekenisvolle dialogen. Dit	• Op leeslijst	

De crisis van het narratieve (Byung-Chul Han, 2024)	sociale en culturele veranderingen, en hoe dit invloed heeft op ons leven, onze identiteit en onze gemeenschappen.	sluit direct aan bij mijn doel om dialogen tussen leerlingen onderling en met hun omgeving te versterken. Het boek helpt inzicht te krijgen in de obstakels (bijvoorbeeld versnippering door digitale cultuur) en in strategieën om via kunst en verhalen diepgaande gesprekken te initiëren. Wat aanspreekt: Zijn ideeën kunnen inspireren om kunsteducatie bewust in te zetten als ruimte voor vertraging, reflectie en diepgaande verhalen, waardoor je leerlingen helpt niet alleen hun taalvaardigheid, maar ook hun expressieve en sociale vaardigheden te ontwikkelen.		
Het oefenen van de esthetische blik. (van Tilburg, 2024)	Kunsteducatie, en eigenlijk de totale vorming van kinderen, vraagt om interactie van de leerling met verschillende educatoren. Mirjam van Tilburg heeft het in haar essay over de verschillende blikken van docenten, zoals bijvoorbeeld de pedagogische en de esthetische blik, waarbij ze dieper ingaat op de laatstgenoemde blik, vanwege de logische verbondenheid daarvan met de kunsten. Jongeren verdienen het volgens haar om verschillende blikken tegen te komen op school, omdat iedere (kunst)educator zelf ook op een unieke manier als subject in de wereld staat. (van Tilburg, 2024).	Ik kwam dit per toevallig tegen, zoekende naar een bron over perspectieven.	Mijn collega's van de kunstvakken hebben eenieder hun eigen unieke esthetisch zintuiglijke blik, naast de andere blikken die ze inzetten. Mijn esthetische blik is, binnen mijn vak, tot nu toe meer gericht geweest op de klank van taal. Deze diversiteit aan perspectieven binnen het onderwijs is echter een kracht, omdat studenten hierdoor leren hoe verschillende blikken hen kunnen voeden en verrijken in hun ontwikkeling tot leerkrachten. Om die reden vind ik het waardevol om de blikken van mijn collega's tegen te komen door ervaringen met elkaar te delen en gezamenlijk op te trekken.	
(García & Angel M.Y., 2016)				
(Jos & Walta, 2022)	<i>Open Boek</i> van Jos Walta (2014) is een boek over literaire vorming en leesonderwijs in het basisonderwijs. Het biedt handvatten voor leerkrachten om leerlingen niet alleen technisch te leren lezen, maar ook	Ik geef de minor Open boek aan derde en vierdejaarsstudenten en dit is mijn handboek.	Naast de grote impact die kunsteducatie kan hebben op identiteitsvorming, zie ik kunsteducatie ook als een krachtig middel om samenhang in het onderwijs te creëren. Het huidige onderwijs legt te veel nadruk op	

	gevoeligheid, betekenis en beleving centraal te stellen in het leesproces.		geïsoleerde vakken en doelen, wat leerlingen een gefragmenteerd beeld van de wereld geeft en hen daardoor beperkt in hun ontwikkeling. Jos Walta (2022), onderwijskundige op het gebied van taal, cultuur en kunsteducatie en ontwikkelaar op het gebied van de literaire competenties van kinderen, gebruikt hiervoor de voor mij treffende term 'confettionderwijs' en ziet voorbeelden van jeugdliteratuur, naast andere kunstvormen, als antwoord op deze versnippering in het onderwijs. Daarnaast kan kunsteducatie in interactie met andere onderwijsdoelen een alomvattende representatie van de wereld bieden waarin disciplines, bijvoorbeeld taal en kunst, elkaar kunnen versterken.	
(Petit & Elshof, 2024)			•	
			•	
https://www.ratkevich.com/articles/socratic-questioning.html	Hier wordt de relatie tussen agile werken het Socratisch gesprek gelegd.	Sluit aan bij Bransen. Nog niet gelezen	•	
Boek: "Leraar zijn, leraar worden- Geert Kelchtermans	Eerste hoofdstuk: 'Verhalen vertellen is betekenis geven		•	
			•	
			•	
			•	
			•	

Bibliografie

Biesta, G. (2018, september). *Persoonsvorming in het onderwijs: over vorming-van-personen en vorming-tot-persoon-willen zijn*. Opgehaald van www.velon.nl.

Biesta, G. (2020, Maart 4). *Biesta's drieslag: denkaanzetter?* Opgehaald van Didactiefonline.nl: <https://didactiefonline.nl/blog/blonz/biestas-drieslag-denkaanzetter>

Biesta, G. (2020). *Door kunst onderwezen willen worden*. Arnhem: Artez Press.

Blom, P. (2024). *Hoop*. Amsterdam: de Bezige Bij.

Bommerez, J. (2016). *Kun je een rups leren vliegen?* Multilibris.

Bootsma, M. (2025). *Brieven aan Miyo - Over het lezen van de klassieken met kinderen*. Culemborg: Telos uitgevers.

Bransen, J. (2023). Onwetendheid als intellectuele deugd. *Blog n.a.v. keynote*. Radboud Universiteit Nijmegen.

Byung-Chul Han. (2024). *De crisis van het narratieve*. Utrecht: De nieuwe wereld.

Damhuis, R., & van der Zalm, E. (2014). Maak een probleem! Hoe je kinderen uitdaagt om actief te denken in gesprekken tijdens spel. *Zone*, 6-8.

García , O., & Angel M.Y., L. (2016). *Translanguaging in Bilingual Education*. Switzerland: Springer International Publishing .

Goedhart, R. (2018). *Samenleren op een superdiverse school*. Amsterdam: Uitgeverij SWP Amsterdam.

Grotendorst, A. (2012). Lev Vygotsky, zone van de naaste ontwikkeling. In M. Ruijters, & R.-J. Simons, *Canon van het leren*. Kluwer.

Hisgen, R., & van der Weel, A. (2022). *De lezende mens - de betekenis van het boek voor ons bestaan*. Amsterdam | Antwerpen: Wilco.

Jialiang , C. (2020). *Research on the Effect of Peer Feedback Training in English Writing*. Guangzhou, China: Canadian Center of Science and Education .

Jos, & Walta, J. (2022). *Open Boek*. Eindhoven: Boekenberg uitgeverij.

Jusslin, S. (2024). Embodied and arts-integrated languages and literacies education in primary teacher education:. *University of Jyväskylä, Language Campus*.

Koens, E., & Kuiper, M. (2024). *Vandaag komen we niet meer thuis*. Luitingh-Sijthoff.

- Kohnstamm. (2022). *Nieuwkomers in het primair en voortgezet onderwijs- doelgroepenonderzoek*. Amsterdam: SEO.
- Luft, J., & Ingham, H. (1995). *The Johari window, a graphic model of interpersonal awareness, Proceeding of the western training laboratory in group development*. Los Angeles: UCLA.
- Lutke, S. (2019). *Als de muziek er al is - een nieuw fundament voor muziekonderwijs?* . Bussum: Coutinho .
- Nieuwkomersonderwijs Stichting Taalvorming*. (2025, januari 11). Opgehaald van Stichting Taalvorming:
<https://www.taalvorming.nl/nieuwkomersonderwijs/>
- Petit, R., & Elshof, D. (2024, mei). Nieuwkomers in het Nederlandse onderwijs. pp. 20-23.
- Ranciere, J. (2018). *De onwetende meester- Vijf lessen over intellectuele emancipatie*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Reggiottraining*. (2024, Januari 11). Opgehaald van <https://www.reggiottraining.nl/> : https://www.reggiottraining.nl/?page_id=34
- Rosa, H. (2023, maart). *Resonance and deep societal transformation*. Opgehaald van Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=hv9sgNNzeTI&t=5s>
- Smits, A., & van der Koeven, E. (2021, November 21). *Geletterdheid en schoolsucces*. Opgehaald van Geletterdheid en schoolsucces:
<http://geletterdheidenschoolsucces.blogspot.com/2021/11/wereldoriëntatie-als-basis-voor-taal-en.html>
- Vallejo, I. (2025). *Uit liefde voor lezen - Een pleidooi*. Amsterdam: Meulenhoff Boekery bv.
- van der Meer , L., & de Waard, H. (2022, september 15). Dialogische gesprekken met kinderen. *Meertaal*.
- van der Veen, C., & van der Wilt, F. (2020). Dialogische gesprekken in de klas? Dat is de investering meer dan waard! *Zone*, 6-8.
- van Tilburg, M. (2024). Het oefenen van de esthetische blik.
- Verbeek, L., Blumenthal, M., & Stoep, J. (2022, Februari 1). Een meertalig perspectief. *Het jonge kind*.
- Verdonschot, S., & Simons, R.-J. (2016). Nieuwsgierig zijn.
- Vermeersch, L. (023, nr. 6). Kunst en cultuur als manier van denken. *Cultuur+Educatie | jaargang 22 | 2023 | nr. 6*.
- Vygotsky, L. (1925). *Vernieuwenderwijs*. Opgehaald van <https://www.vernieuwenderwijs.nl/het-het-gedachtegoed-van-lev-vygotsky/>

Wienk, J. (2025). *Kleinood - Een praktijkonderzoek naar de existentiële waarde van kunst in onderwijs - met theorie van Gert Bioesta als leidraad*. Den Haag: Cultuurschakel.